

Dr. Jono Basanavičiaus keliais Bulgarijoje

Jonas NEKRAŠIUS

Šiomet švęsdami Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, su didele pagarba lenkiame galvas prieš tuos, kurie 1918 m. vasario 16-ąją pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės aktą. Pirmasis signataras - dr. Jonas Basanavičius.

Laikas negailestingas žmonėms. Gyvenimas prasideda gimimu ir baigiasi mirtimi. Į nežinią nueina viskas, kas susijęs su žmogumi, jo gyvenimu, artimaisiais, pasauliu. Lieka tik atmintis ir nuveikti darbai. Kuo žmogus daugiau atidavė jėgų ir triūso, pasiaukojimo kitiems, tautai, tuo atmintis didesnė ir patvaresnė. Asmenybė ir istorija, asmenybė ir laikas. Šios sąvokos labai svarbios ir glaudžiai susijusios su žmogaus gyvenimu.

Tai pasakytina ir apie Lietuvai didžiai nusipelnusį žmogų, Lietuvos Nepriklausomybės šauklį, tautos patriarchą daktarą Joną Basanavičių (1851-1927). Gydytojas, Nepriklausomybės akto signataras, kultūros ir visuomenės veikėjas visą savo amžių nenuilstamai darbavosi dėl Lietuvos nepriklausomybės, tautos ir žmonių labui.

Savo kultūrinę ir politinę veiklą pradėjo dar studijuodamas Maskvos universitete. Tyrė Lietuvos istoriją, lietuvių kalbą, rinko tautosaką, rūpinosi liaudies švietimu, medicina, lietuviškos spaudos draudimo panaikinimu. „Aušroje“ žadino meilę tėvynei ir budino tautą. 1905 m. Vilniuje pirmininkavo lietuvių Seimui ir reikalavo autonomijos Lietuvai. Jo pastangomis 1907 m. rugsėjo 25 d. įkurta Lietuvių mokslo draugija: jai vadovavo iki 1927 m., redagavo jos tęstinį žurnalo tipo leidinį „Lietuvių tauta“.

1917 metų rugsėjo 18-22 dienomis Vilniuje vykusioje Lietuvių visuomenės atstovų konferencijoje buvo išrinkta Lietuvos taryba. 1918 m. vasario 16 d., J. Basanavičiui pirmininkaujant, 20 Lietuvos Tarybos narių paskelbė Lietuvos nepriklausomybę ir pasirašė ant Nepriklausomybės akto.

Basanavičius pirmasis pasirašė Nepriklausomybės aktą. Simboliška ir tai, kad Signataras mirė 1927 m. vasario 16-ąją, Lietuvai minint devintąsias nepriklausomybės metines. Tautos patriarchas palaidotas Rasų kapinėse Vilniuje.

Signataro gyvenimas, atskiri jo veiklos momentai, yra susieti su Bulgarija. Norėdamas susipažinti su signataro gyvenimu šioje šalyje, drauge su keliautojų grupe iš Lietuvos apsilankiau vietose, kur jis dirbo ir gyveno.

Kelionės po Bulgariją metu turėjau galimybę surinkti informacinę medžiagą apie J. Basanavičių. Buvo įdomu palyginti, kaip keitėsi tos vietos, kurias jis aprašė savo prisiminimuose, kaip pakito, praėjus daugiau kaip 110 metų, šios šalies kultūra, tradicijos, papročiai. Pirmiausia mūsų grupė nuvyko į netoli Varnos įsikūrusį Auksinio smėlio kurortą. Iš čia keliavome įvairiais maršrutais po Varnos apylinkes.

Susitaręs su bulgarų vyriausybe ir gavęs nuolatinį gydytojo darbą šioje šalyje, 1880 m. sausio mėn. J. Basanavičius atvyko į Bulgariją. Čia jis gyveno nuo 1880 iki 1905 metų su dvejų metų pertrauka, kai tobulinosi Prahoje, tai yra, praleido ketvirtį amžiaus.

1880 m. vasario 7 d. Lome (tuomet vadintame Lompalanka) tapo ketvirtuoju Lomo ligoninės direktoriumi ir apygardos gydytoju. Dirbo Lomo ligoninės vyresniuoju gydytoju nuo 1880 m. sausio mėn. iki 1882 m. gegužės mėn. ir nuo 1885 m. lapkričio mėn. iki 1892 m. spalio mėn.

Basanavičius 1889 m. parašė ir 1891 m. išleido mokslinį darbą „Bulgarijos sanitarinės etnografijos medžiaga. I. Lomo apygarda (1880-1889)“. Šioje monografijoje daug vietos skirta krašto istorijai, archeologijai, antropologijai, ekonomikai, etnografijai, medicinai, švietimui, tautosakai, net gamtos problemoms.

Daktaras kurį laiką dar gydė žmones Elenoje ir Varnoje buvo kunigaikščio Ferdinando rūmų gydytoju. Jis ne tik gydė, bet ir keliavo po apylinkes, domėjosi vietinių gyventojų papročiais, kalba, aplankė išlikusius senovės paminklus.

Basanavičius 1880 m. vasario 1 d. ir 1890 m. lankėsi Bulgarijos sostinėje Sofijoje. 1891 m. lapkričio 16 d. jam buvo suteikta Bulgarijos pilietybė. 1892 m. jo darbas susilaukė aukšto įvertinimo – buvo apdovanotas IV laipsnio Bulgarijos ordinu „Už pilietinius nuopelnus“.

Varna, kaip ir Lomas, glaudžiai susijusi su J. Basanavičiumi. 1892 m. rugsėjo 24 d. dekretu jis buvo perkeltas iš Lompalankos į Varną ir nuo 1893 m. užsiėmė gydytojo praktika. Iš pradžių apsigyveno Kristju Mirskio gatvėje, Borkovskio namuose. 1899 m. buvo išrinktas į Varnos miesto tarybą, rūpinosi šio miesto reikalais. Jo iniciatyva buvo sutvarkytas šio miesto paplūdimys su krantine.

Varna – trečias pagal dydį Bulgarijos miestas, uostas ir kurortas. Jo įkūrėjai – graikų kolonistai iš Miletos. Jie VI a. prieš Kr. įsikūrė šiose vietose ir miestą pavadino Odesos vardu. 681 m. Odesa atiteko bulgarų chanui Asparuchui, buvo pervadinta ir nuo to laiko liko Bulgarijos sudėtyje. Mieste yra Šv. Kirilo ir Metodijaus aikštė, kurioje puikuojsi Mergelės Marijos katedra, pastatyta XIX a. pabaigoje.

Basanavičius apie šį miestą 1892 metais rašė: „Varna guli prie Juodmarių (Juodosios jūros – aut. past.) įlankos krašto gana gražioje vietoje, nors lygumoje, kuri iš tolo yra apsiaupta aukštųjų kalvų; turi gerai įtaisytą uostą, laivams priplauką. Gilios senovės laikais toje vietoje stovėjo trakiškųjų getų, vėliau ir graikų gyvenama pilis Odessos arba Odysos; iš čia tas vardas nugabentas Rusijon ir 1794 m. rusų valdžios miestas prie Juodmario kranto pramintas Odesa. Žemėn įsikišusią įlanką, prie kurios guli miestas, pietų šone apriboja Galat-burun uolėtas kalnas su laivams naktį rodančiu kelią žibintu; vakarų šone ją atidalina neplatus pelkėtas pievų plotas nuo Devnės didelio ežero, kuris gilioje senovėje, be abejo, turėjo būti tos pat marių įlankos tąsa. Tolyt tame pat šone už miesto tęsiasi platoka lyguma, daugeliu trakų aukštų kapų apsėta, ant kurios 1444 m. buvo tarp turkų ir krikščionių Vladislovo Jagelaičio vadovaujamos kariuomenės mūšis, kuriame tas Lietuvos sūnus galvą paguldė.“

Įdomus faktas, kad 1936 m. Varnoje lankėsi ir apie J. Basanavičių rinko medžiagą lietuvių keliautojas ir antropologas Antanas Poška (1903–1992). A. Poška 1936 m. vasarą atvyko iš Turkijos į Bulgariją ir čia užtruko apie aštuonis mėnesius. Keliaudamas A. Poška ne tik domėjosi šios šalies tradicijomis ir gamta, bet surinko atsiminimus ir istorinę medžiagą apie J. Basanavičiaus gyvenimą ir darbus Bulgarijoje, lankėsi jo gyventose vietose, susitiko su jį pažinojusiais ar bent iš pasakojimų jį menančiais žmonėmis*.

Įėjimas į Varnos medicinos istorijos muziejų. J. Nekrašiaus nuotr.

Varna dr. J. Basanavičiaus laikais. J. Nekrašiaus reprodukcija.

Varnoje mūsų grupelė apsilankė miesto Medicinos istorijos muziejuje, prie kurio įkūrimo daug prisidėjo J. Basanavičius. Apžiūrėjome muziejų, ekspozicijos stendą, skirtą J. Basanavičiui. Tiesa, šiek tiek nuvylė mažas eksponatų kiekis ir jo turinys. Tenka apgailestauti, kad šiame muziejuje esantis skyrelis yra nedidelis, nepasižymi eksponatų gausa, o ir pati ekspozicija ir kai kurios iliustracijos yra pasenusios. Manau, kad atnaujinant ir praplečiant ekspoziciją apie J. Basanavičių turėtų prisidėti Lietuvos kultūros institucijos, istorikai. Beje, šiame muziejuje saugoma ir A. Poškos rankraštinė knyga, su kuria turėjome galimybę susipažinti.

Taip pat apsilankėme Varnos archeologijos muziejuje, kuris irgi susijęs su J. Basanavičiumi. Čia pasigedome kokios nors išsamesnės informacijos ar ekspozicijos apie daktaro tyrinėjimus archeologijos srityje, renkant medžiagą apie trakų kultūros paveldą.

Manau, kad šiems dviem Varnos muziejams praverstų metodinė ir dalykinė Lietuvos istorikų, muziejininkų pagalba, parengiant šiuolaikines ekspozicijas apie J. Basanavičių. Būtina pagalvoti apie šių ekspozicijų praplėtimą ir galbūt reikėtų didesnio Lietuvos muziejininkų dėmesio, parengiant išsamią ekspoziciją apie signataro gyvenimą ir darbus.

Varnoje pasivaikščiojome gatvele, pavadinta J. Basanavičiaus vardu, ir Panagiurištės gatve, kurioje gyveno daktaras. Čia yra pastatyta stela, ant kurios bulgarų kalba rašoma, kad Varnoje gyveno lietuvių mokslininkas, gydytojas.

Stela Panagiurištės gatvėje. J. Nekrašiaus nuotr.

Būdami Varnoje aplankėme tarp klaidžių gatvelių pasimetusį nedidelį miesto istorijos muziejų „Stara Varna“. Jame apžiūrėjome ekspoziciją, sudarytą iš vieno bulgarų fotografo XIX a. pab. – XX a. pr. darytų senovinių fotografijų, kuriose užfiksuoti senosios Varnos vaizdai.

Ta proga Lietuvos spaudoje (M. Matulytė „Apie vieną Jono Basanavičiaus pomėgį“, „Kultūros barai“, 2001, nr. 11, p. 77-81) buvo paskelbtas įdomus faktas iš J. Basanavičiaus gyvenimo Varnoje. Gyvendamas Varnoje jis pamėgo fotografiją, dažnai lankėsi brolių Chadžolianų fotoateljė, kur ne tik pats „portretavosi“, bet ir namą, kuriame gyveno Varnoje 1893-1898 metais, užsakė nufotografuoti. Maždaug nuo 1898 m. ir pats užsiėmė fotografija. Įsigijo ne tik fotoaparata, bet ir užsisakė būtiniausią rekvizitą, fotokortelių, 93×122 mm dydžio, su litografuotu įrašu „Dr. J. Bassanowicz. - Varna“.

Išliko apie jo 60 fotografijų. Daktaras nufotografavo savo buto Varnoje interjerą, balkoną su tuo metu dar gyva pelėda (jos iškamša, brangi Lietuvių mokslo draugijos relikvija, tebesaugoma Lietuvių literatūros ir tautosakos institute), namą ir gatvę Primorska Gradinoje. Jo fotografijose užfiksuoti Varnos priemiesčiai ir apylinkės: senoji geležinkelio stotis, malūnas, medvilnės fabrikas, kapinės, vynuogynai, Galatos ragas, Juodosios jūros ir Devnios ežero pakrantės, tuščios ar su žvejų burlaiviais bei pavieniais poilsiautojais, taip pat bulgarų istorijos bei etnografijos objektai: Šv. Konstantino ir šv. Elenos vienuolynas, trakų kapavietė, stebuklais pagarsėjusi vieta su šventu šaltiniu „ajasma“, paprasti vietiniai gyventojai – bulgarai, čigonai.

Ieškodamas lietuvių kilmės šaknų, J. Basanavičius ne kartą aplankė, aprašė ir fotografavo lygumoje prie Varnos esančią Lenkijos karaliaus ir Lietuvos didžiojo kunigaikščio Vladislovo III kovos su turkais ir žūties 1444 metais vietą. Buvo pamėgęs keliauti po Varną ir jos apylinkes. Savo autobiografijoje apie šias keliones rašo: „Laikydamas arklius priešpiet ir pavakariais, atlikęs vizitus pas ligonius ir namie priėmęs, beveik kasdien, koks nebūtų oras buvęs, išvažiuodavau į tyrą orą už miesto, daugiausia priešpiet į miesto „prie marių sodo“ vaikštynių, o po pietų – pavakare į vynuogių sodus arba Dobričo plentu...“

Daktaras išvyko iš Varnos į Lietuvą ir 1905 m. rugpjūčio 1 d. apsigyveno Vilniuje. J. Basanavičiaus atminimas Varnoje yra gerbiamas. Jo vardu pavadinta viena iš miesto gatvių, jam skirta memorialinė lenta Panagiurištės gatvėje.

Pažymint signataro indėlį į Lietuvos ir Bulgarijos nepriklausomybę, kultūrą, mokslą ir švietimą, vertėtų pagalvoti apie J. Basanavičiaus paminklo Varnoje ar Lome pastatymą, meninio filmo apie jo gyvenimą Bulgarijoje sukūrimą.

* Neabejotinai svarbūs A. Poškos surinkti atsiminimai, ikonografinė medžiaga: Poška A. Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje // Darbai ir dienos. K., 1940. T. 9. P. 321-378; Poška A. Dr. Jonas Basanavičius Bulgarijoje // Lietuvos aidas. 1938. Liepos 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30; rugpjūčio 1, 2.

Straipsnis spausdintas žurnalo „Pasaulio lietuvis“ 2018 m. rugpjūčio-rugsėjo numeryje 8-9/569.

Mielai pasidalysime žurnale skelbiamais tekstais ir nuotraukomis, tik prašome nurodyti informacijos šaltinį ir autorius.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

